

İmparatorluk

Hatice PALAZ ERDEMİR

kavramının

evrenselleştirilmesi

Latince bir kelime olan ve imparatorluk anlamına gelen ‘*empire*’

kelimesi ‘*imperium*’ ve ‘*imperator*’ kelimeleri ile ilgilidir. Latince sözlüklerde *Imperium* kelimesinin birkaç anlamı verilmektedir. Bu anlamların hepsi hemen hemen aynı şeyi ifade etmektedir. Latince-İngilizce sözlüğe göre, *Imperium*; “1-komuta, emir; 2-komuta etme hakkı veya gücü, otorite; 3-en büyük güç, hükümranlık, hakimiyet, dominyon; 4-impatorluk, krallık; 5-kontrol, idare (halka mal olmamış), sadece Roma halkına verilmiş olan idare etme gücü, (a) sadece şehir dışında (bu Roma şehri olmalıdır) uygulanan büyük askerî güç veya (b) hükümet idarecisine ait yarılama yetkisi” olarak ifade edilmektedir.¹

Tarihî terminolojide ise, *imperium* kelimesinin anlamı sözlük anlamlarından farklı değildir ve tarihî deyim ve terimleri açıklayan sözlüklerde “1-Roma’da devleti idare eden idarecilerin, savaşları sevk ve idare etme, kanunları yorumlama ve uygulama (ki ölüm cezalarının infazı da bunun içindedir) yetkisi dahil ellerinde bulunan idare etme gücü”; “2-Romalı bir idarecinin elinde bulundurduğu, emir verme ve idaresi altına aldığı halkı itaat ettirme ya da boyun eğdirme gücüdür”² şeklinde izah edilmektedir.

İşte Roma idarecilerinin ellerinde tuttıkları bu güç, onlara ele geçirdikleri toprakları istedikleri gibi kullanma ve idare etme hak ve yetkisini veriyordu. Gerçekten de Roma İmparatorluğu’nun, Cumhuriyet dönemindeki anlayış da dahil olmak üzere Roma İmparatorluğu’nun sınırlarını genişletme düşüncesi, materyalist bir zihniyetin ürünüydü. İmparator, yani *imperiumu* elinde bulunduran kişi, devletin en yetkili kişisi sıfatıyla MÖ 1. yüzyıl ile MS 4. yüzyıllar arasında teşkilatına katılan topraklardan en iyi şekilde istifade etmeyi amaçlardı. İmparatorluğun kurulmasından önce de siyasî teşkilatı idare edenlerin -ki çoğunlukla orduya hakim olan siyasî teş-

1 *MacMillan’s Elementary Latin-English Dictionary*, “*imperium*” maddesi, G. H. Nall, 1968 (Edinburgh); *BBC English Dictionary* ve diğer İngilizce sözlükler. Ayrıca bkz. “*vampire*” maddesi.

2 Bkz. *The Oxford Classical Dictionary*, “*imperium*” maddesi derleyen Simon Hornblower ve Antony Spawforth, Oxford University Press, 1996 (Oxford - New York).

kilata da hakim olmuştur- *imperiuma* sahip oldukları ve hatta resmî bir devlet başkanlığı sıfatı olmasa da, savaşlarda başarı kazanan, bir başka deyişle, fizikî kuvvete dayalı gücünün üstünlüğünü halka ve hasımlarına ispatlamış olan ordu kumandanlarına da *imperator* unvanının verildiği anlaşılmaktadır.

Kısacası *imperium* gözardı edilemeyecek kadar geniş hak ve yetkileri içeren bir kavramdır. Dikkat edilecek olursa bu terim, bir sorumluluktan ziyade bir yetkiyi ve hakkı ifade etmektedir. Ancak bu hak, hukukî anlamda bir geçerlilik taşımıyordu. “Hak kapanındır”³ mantığı ile Roma dünyasında güçlü olan idareye de hakim oluyordu. Roma imparatorları siyasî teşkilatlarını bu hakka göre oluşturup halka hükmetmişler ve kendi adlarına eyaletlere gönderdikleri vekilleri de benzer yetkilerle donatarak bağlı topları idare etmişlerdi.⁴

Bu günkü Marmara bölgesinde, Manyas Gölü ile Balıkesir arasında olduğu tahmin edilen Hadriani şehrinde MS. 117 yılında dünyaya gelmiş olan Aelius Aristides’in, II. yüzyılın ikinci yarısında Roma şehrini övmek amacıyla yazdığı eserindeki ifadeler de yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır.⁵ Aristides, Roma için “*Deniz aşırı ülkeler ve kıtalar arasında uzanan seni, bu*

3 Bu ifadeyi Neyzen Tevfik’in kullanmaktadır.

4 Roma İmparatorluğu’nun “*Imperium Romanum*”u (Cihan hakimiyeti) için bkz., Hugh Last, “Rome and the Empire”, ch. XI, 438, *CAH XI, (The Imperial Peace AD 70-192)* içinde, first edition, 1936, 435-477; Stevenson, 6-11, 24, *Roman Provincial Administration*, 1939 (Oxford); R.H. Barrow, *The Romans*, 79-87, Penguin Books, 1962 (Middlesex); F.E. Adcock, *Roman Political Ideas and Practice*, 6, first edition, 1964 (Michigan); A.N. Sherwin-White, “Roman Imperialism”, 76-77, *The Romans* içinde, ed. J.P.V.D. Balsdon, 1965 (Oxford), 76-101; J.P.V.D. Balsdon, “Early Rome: History and Legend”, 1-4, *The Romans* içinde, ed. J.P.V.D. Balsdon, 1965 (London), 1-4; A.H. McDonald, “Pre-revolutionary Rome”, 5-8, *The Romans* içinde, ed. J.P.V.D. Balsdon, 1965 (London); Elizabeth Rawson, *Cicero (A Portrait)*, 148-159, 1975 (Bristol); F.E. Adcock, “Greek and Macedonian Kingship”, *Proceedings of the British Academy*, vol. 39, 163-180, 1953 (London); Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of The Roman Empire, (from the first to the third century AD)*, 2, 4, 1976 (Baltimore and London); Ronald Syme, “The Greeks under Roman rule”, *Roman Papers*, vol. II, 566, ed. E. Badian, Clarendon Press, 1979 (Oxford), 566-581; Mary Beard and Michael Crawford, *Rome in the Late Republic (Problems and Interpretations)*, 72-73, 85-87, second edition, 1985 (London); William V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 BC*, 128, 165-75, 269, Clarendon Press, 1985 (Oxford); Brian Chapman, *The Profession of Government*, 9-13, 181, second edition, 1980 (London); P.A. Brunt, *Roman Imperial Themes*, 114-115, 437, 449-465, 1990 (Oxford); Helen S. Lund, *Lysimachus (A Study in early Hellenistic Kingship)*, 156-161, 1992 (London); Braund, *Ruling Roman Britain: Kings, Queens, Governors and Emperors from Julius Caesar to Agricola*, 33, Routledge, 1996 (London).

5 Aelius Aristides, *To Rome*, 10-13; Aelius Aristides, *The Ruling Power, the Roman Oration of Aelius Aristides*, çev. J. H. Oliver, Transactions of the American Philosophical Society, vol. 43, pt. 4, 1953 (Philadelphia); Fik Meijer and Onno van Nijf, *Trade, Transport in the Ancient World*, no 112, 1992 (London).

topraklar üzerindeki bölgelerin ürünleri beslemektedir. Buraya Yunan ve barbar sanat eserleri dahil her bir memleket, ırmak ve gölünden elde edilen ürünler getirilmektedir ki bütün bunları görmek isteyen bir insan ya çıkıp dünyayı dolaşmalıdır ya da bu şehirde olmalıdır. Pek çok ticaret gemisi, her gün, her saat, çeşit çeşit insan ve eşya ile birlikte buraya gelir. Burası sanki bütün insanlara açık bir ortak fabrikadır. Hindistan'dan, Arabistan'dan pek çok yük gemisini burada görmeniz mümkündür. Hatta sanki dünyanın her tarafındaki ağaçlar buradaki insanları beslemek için meyyesiz kalmıştır. Ve bir gün gelecektir ki bu ürünleri yetiştirip buraya gönderen insanlar ihtiyaçları anında bu ürünleri ancak burada bulabileceklerdir” demektedir.

Yüzyıl öncesinde halkının günlük geçimini sağlayamayan ve iç ve dış mücadelelerle uğraşan Roma'nın II. yüzyılın başlarında böyle bir zenginliği sadece ticaretten değil, ele geçirmiş olduğu yeni topraklardan sağladığı açıktır. Bir defa Roma, hemen her döneminde savaşlarla meşgul olmakla birlikte Cumhuriyet döneminin son yüzyılında iç savaşlarla da yıpranmış ve gerçekten insan ve madde kaynaklarına ihtiyaç duymuştu. Bunun için en uygun yol ise başta İtalya'ya yakın yerler olmak üzere bu ihtiyaçlarını rahatlıkla temin edebileceği ülkeleri ele geçirmek ve buradaki zenginlik kaynaklarını Roma'ya aktarmaktı.

Bu amaç doğrultusundaki ilk girişim hemen İtalya'nın güney-batı ucuna yakın bir bölgede, Sicilya ile Sardinya adaları arasında, Afrika'nın kuzey sahillerinde bulunan zengin Kartaca'nın Pön Savaşları (MÖ 264-202) sonunda ele geçirilmesiyle başlamıştı. Burada sağlanan başarıdan sonra Roma kendine duyduğu güvenle topraklarını daha çok Akdeniz çevresinde genişletmiştir.⁶ Bütün bunlar birer tesadüf değildir. Yani Roma'nın Akdeniz ve çevresindeki yayılması, insan ve madde kaynaklarına yakın olması anlamına geliyordu. Bu gün olduğu gibi eskiçağda da Akdeniz ve çevresi en zengin maden yatakları ve tarım ürünleriyle dikkat çeken bir bölgeydi. Genel bir ifadeyle, 30 ile 45 derece kuzey paralelleri arasında yer alan, İspanya'dan başlayıp Sicilya, Sardinya, Afrika'nın kuzey kısımlarına ve özellikle Mısır ve nihayet Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan ülkeler, Roma'nın o dönemlerde ısrarla elinde bulundurmaya çalıştığı yerlerdi. Bu ülkelerin coğrafi dizilişlerine ve harita üzerindeki matematiksel konumlarına bakılacak olursa buraların Roma'nın, hatta bu gün bütün Avrupa'nın tarım ürünleri ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede olduğu anlaşılacaktır. Tarımın günümüzün gelişmiş teknolojisiyle yapılmadığı düşünülürse bunun eskiçağlarda ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.⁷

6 *Kıbrıs Gerçeğinin Bilinmeyen Yönleri*, Uluslararası İlişkiler Ajansı (İNAF), 15, 1992 (İstanbul). Akdeniz hakimiyeti için uzun süre devam eden mücadeleler için bkz., Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi (Cumhuriyet - Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar)*, I. Cilt, I. Kısım, 209-420, Türk Tarih Kurumu, 1987 (Ankara).

7 Bugün çeşitli ilaçlama ve yöntemlerle verimsiz, çorak topraklarda ve kurak iklim şartlarında her türlü ürün yetiştirilebilmektedir. Ancak eskiçağlarda insanoğlunun her şeyi tabiata bağlıydı. Yağış olursa tarlasını sulayabiliyor, toprak verimliyse ürün alabiliyordu.

Aynı zamanda yukarıda adı geçen ülkeler tarih boyunca ulaşımın kolaylıkla sağlanabildiği alanlardır. Bu sayede Roma, o güne kadar bilmediği ve görmediği, kıymetli madde ve madenleri ve üretilen tarım ürünlerini dominyonlarından Roma'ya ve İtalya'ya kadar taşımıştır.⁸

İşte *imperium*, bu alanları idare etmek, işletilmesini kontrol etmek, gerekirse zorla elde tutmak ve Roma'nın ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmış bir yetkiydi ve bunu kullanan da *imperator*du. İmparatorluğun genişlemesinde maddî ihtiyaçların karşılanması dışında bir ideal yoktu, olmazdı. Ayrıca, pagan (çok tanrılı) inanca sahip olan Roma'nın yine aynı dönemde birden fazla tanrıya inanan diğer toplumlara dinini yayması gibi bir idealinin olması da beklenemezdi.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra doğuda kurulmuş olan Bizans ise her ne kadar tek tanrılı bir dini, yani Hıristiyanlığı, kabul etmişse de bunun resmî bir din olarak kabul edilmesi zaman almıştı. Hıristiyanlık kabul edildiğinde de, bu din onu benimseyenleri sömürmek için bir başka araç haline gelmiştir. Ayrıca, pagan inanışın etkilerini silmek kolay olmamıştır. Ortaçağ boyunca feodalitenin Hıristiyanlığı ve kiliseleri kullanarak halkı sömürmesi, bu anlayışın bir uzantısı olsa gerektir.⁹

Bu anlayıştaki Roma'ya karşı Osmanlı ise, sınırlarını genişletirken maddeden ziyade manaya yönelmişti ve tek ideali “İla-yı kelimetullah”¹⁰ için bir cihan devleti kurmaktı. “Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi”¹¹ Allah'ın adını ve kelâmını yaymak, İslâmiyet'i tanıtmak için oluşmuştu. Osmanlı hükümdarı da bu amaçla yeni yerler fethederek, Turan'ın fikrinden yola çıkarak söyleyecek olursak ‘millî, İslâmî ve insanî’ bir idareyi kurmaya çalışmıştı. Bernard Lewis'e göre de Osmanlı, ‘kuruluşundan düşüşüne kadar, İslâm gücünün ve inancının ilerlemesine veya savunmasına adanmış bir devletti’. Kendini Türklükten önce Müslüman kabul eden Osmanlı, vekayinamelerinde “devletin topraklarını ‘memalik-i İslâm’, hükümdarını

8 Bu alanlardan Roma'ya ve İtalya'ya kadar ulaşan deniz ve karayolu güzergâhlarının özellikle Roma İmparatorluğu döneminde gelişmesi bunu bir kez daha doğrulamaktadır.

9 Hıristiyanlaştırılan İmparator Romanum için bkz., George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 24-46 Türkçe'ye çeviren Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986 (Ankara).

10 Kushner, “Osmanlı Devleti, İslâm inancını devam ettirmiş ve savaşlarda kazanmış olduğu başarılar, İslamiyetin başarısı olarak görülmüştür” demektedir. David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, 1, 1977 (London).

11 Osmanlı'daki bu anlayış, Osmanlı dönemi tarihçileri için olduğu kadar günümüz tarih yazarları için de üzerine bir kitap yazılacak kadar önemlidir ve devletin kuruluşundaki esas prensiplerendir. Bkz, Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, I, 326, Nakışlar Yayınevi, 1980 (İstanbul); Justin McCarthy, *The Ottoman Turks (An Introductory History to 1923)*, 6-54, özellikle 38, 1997 (New York); Osmanlı yönetim anlayışındaki ılımlılık için ayrıca bkz. Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, 25-27, Harvard University Press, 1913 (Cambridge).

‘İslâm padişahı’, ordularını ‘asakir-i İslâm”, dinî başkanını ‘Şeyhülislâm’ olarak adlandırmıştı. Halkı da kendini her şeyden önce müslüman sayardı.¹² Böyle bir amaçla yola çıkan bir devlet idarecisinin ve onun ordularının Roma ya da Bizans imparatorları gibi düşünmesi ve davranması herhalde uygun olmayacaktır.

Ayrıca, bu durum Osmanlı Devleti’nin imar faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Bazı tarihçiler ve yazarlar Osmanlı’nın Balkanlar’da ve Avrupa’da Anadolu’ya oranla daha fazla imar faaliyetinde bulunmasını tenkit ederler. Oysa “imar politikası” da yine Osmanlı’nın “iskân politikası” ile doğrudan bağlantılıdır.¹³ Bir defa Selçuklu döneminde Anadolu’da en azından halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar han, hamam, kervansaray, cami ve müştemilatı, yollar vs. yapılmıştı.¹⁴ Bu binalar Selçuklu dönemindeki nüfusun ihtiyacını karşılayabiliyordu. Ancak çoğumuzun aklına şöyle bir soru gelebilir: Osmanlı dönemine gelinceye kadar nüfus hiç artmadı mı? Elbette ki nüfus artmıştır. Ancak işte bu artan nüfus nisbetinde de Osmanlı Balkanlar’a ve Avrupa’da yeni fethedilen yerlere çeşitli bölgelerden aileleri göndermiş ve yerleştirmiştir. Hem bu insanların dinî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve hem de İslam dini ve Türk kültürünü tanıtmak amacıyla bu bölgelere öncelik verilmesi herhalde oldukça tabiiydi.¹⁵ Zaten bu faaliyet de Osmanlı’nın zirvede olduğu 1400-1550 yılları arasında yoğunlaşmıştı.

12 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 11-17, özellikle 12-13, İngilizce’den çeviren Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ikinci baskı, 1984 (Ankara); Davison, *Turkey (The Modern Nation in Historical Perspective)*, 1-31, 1931 (New Jersey); Gibbons, Neşri’nin Ertuğrul Gazi’yi ve buna bağlı olarak diğer Osmanlı hükümdarlarını “inancın savunucusu” unvanıyla andığına dikkat çekmektedir. [Bkz. Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire (A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300-1403))*, 20, dipnot 2, Clarendon Press, 1916 (Oxford)] Osmanlı devlet adamları ilerleyişlerinin de yine Allah’ın yardımı ile gerçekleştiğine inanmışlardır. Meselâ; Doukas, Bayezit’in askerlerine karşı yapmış olduğu bir konuşmasına “Kıymetli askerlerim, sizlere, Allah’ın inayeti ve Peygamber Efendimiz’in yardımıyla, mütevazi durmumuzdan nasıl bu fevkalade kadere ulaştığımız konusunu hatırlatmama ya da anlatmama gerek yok”. diyerek başladığını belirtmektedir. (Harry J. Magoulias, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, 130, Doukas’ın (1453?) *Historia Turco-Byzantina* adlı eseri eklemeye ve düzenlemelerle İngilizce’ye çevrilmiştir. Wayne State University Press 1975).

13 Yine Osmanlı’daki bu anlayışın temelleri Türk-İslam sentezinin olduğu dönemlere rastlamaktadır, kökleri eskidir ve Osmanlı bunu Selçuklu’dan devralmıştır. Tuğrul Beğ’in, “Kendime bir saray yapıp da yanında bir câmi inşa etmezsem Allah’tan utanırım” sözü bu anlayışı açıklamaya yeterlidir. Bkz. Turan 1980, I, 266.

14 Turan 1980, I, 488-495, 520. Karşılaştırma için bkz., Behçet Ünsal, *Turkish-Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman Time, 1071-1923*, 1959 (London).

15 Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki durumun karşılaştırılması için Göyünç

Roma İmparatorluğu ise, Roma şehri ve çevresi hariç, imar işlerini eyaletlerde -istisnalar hariç- kendi finansmanı ile gerçekleştirmedi. Meselâ Anadolu’da ve bazı doğu eyaletlerinde Roma “liturgy” denilen bir belediye hizmeti yoluyla halkın sosyal binalarını yaptırmıştı. “Liturgy” Roma’nın, Yunan klasik döneminden devraldığı ve en güzel şekilde çalıştırdığı bir sistemdi. Buna göre, şehirlerin ileri gelenleri, zengin iş adamları eyaletlerde yaşadıkları şehrin ihtiyacı olan tiyatro, kütüphane, hamam, çeşme, hatta yol gibi sosyal binaları inşa etmekle mükellefti. Böylece, Roma Anadolu’da halihazırda var olan sistemi kendi lehine devam ettirmiş ve Anadolu’da imar işleri için hazinesinden hiçbir harcama yapmamıştı. Oysa Osmanlı sermayesi ve insan gücünü kendi hazinesinden ve kendi halkından sağlamak suretiyle yapmıştır bu işi.¹⁶ Böyle karşılıksız bir hizmet, tabii ki dinini ve kültürünü yaymak idealiyle batıya uzanan ve Osmanlı gibi düşünen bir devlet tarafından gerçekleştirilebilirdi. Yani Roma ve Bizans “hizmet görme”, Osmanlı ise “hizmet etme” zihniyeti¹⁷ ile yola çıktıklarından hedeflerinde ve icraatlarında böyle farklılıklar ortaya çıkıyordu.

Elbette ki insanoğlu tarafından oluşturulan her teşkilatta birbirine benzerliklerin olması tabiidir. Tarihî seyir içerisinde de, farklı dönemlerde, aynı topraklar üzerinde yaşamış olan Roma, Bizans ve Osmanlı benzer sistem ve teşkilatlara da sahip olmuştur.¹⁸ Ancak, buradaki nüans gözardı edilirse, tarihte telafisi güç bir yanlış ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tarihî terimlerin yerli yerinde ve zamanına uygun bir şekilde kullanılması gerek-

(Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti Hakkında”, 40, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Osmanlılar Özel Sayısı, sayı 19, Yaz 1999 (İstanbul), 86-92.)’e atfen Ekrem Hakkı Ayverdi. Ayrıca bkz. Turan 1980, I, 520. Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı, diğer yerlerde, başka sebeplerle de binalar, köprüler, yollar inşa ettirmiştir. Ordunun ve tüccarların kolay gelip geçmesi için yollar ve köprüler, devletin ihtişamını göstermek için çeşitli binalar -mesela Bağdat pekçok İslam eseriyle dolu olmasına ve halkın ihtiyacını karşılmasına rağmen Osmanlı döneminde de burada cami ve kütüphaneler yapılmıştır.

16 Stanford Shaw and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol II (1808-1975), 46, 47, 91-94, 124-125, Cambridge University Press, 1977 (Cambridge).

17 Türk milletinin manevi değerleri ve bunun tarihi kaynağı için bkz. Âmiran Kurtkan (Bilgiseven), *Türk Milletinin Manevî Değerleri*, özellikle 89-97, Orkun Yayınevi, 1984 (İstanbul).

18 Christoph K. Neumann, “Devletin Adı Yok - Bir Amblem’in Okunması”, 269-280, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Osmanlılar Özel Sayısı, sayı 19, Yaz 1999 (İstanbul). Osmanlı’yı imparatorluk olarak gösterebilmek için Roma ve Bizans teşkilatlarındaki benzerlik ve devamlılıktan bahsediyor. Ancak binyıllarca, kültür ve medeniyet unsurları Mezopotamya’dan, Mısır ve Anadolu yoluyla Avrupa’ya taşındı ve bunlar arasında, etkileşimler oldu. Ancak tarihte bir alanda kurulmuş olan bir devlet hiçbir zaman bir diğerine benzemedi. Her bir siyasî teşkilat, kendi anlayışına göre yeni bir idare tarzı meydana getirdi.

mektedir. Nasıl ki “İmparator” unvanı “Sultan ya da Han-Hakan”¹⁹ yerine kullanılamıyorsa, sonradan Osmanlı’ya için kullanılmaya başlanan “İmparatorluk”²⁰ tabiri de, yaşadığı dönemde kendisini hiçbir zaman bu şekilde isimlendirmemiş bir devlet için kullanılmamalıdır.

Bazı ilim adamları, bugün İmparatorluğun “geniş topraklara sahip olan devlet” anlamında kullanılabileceğini ve eğer bu anlam kastediliyorsa, Osmanlı Devleti için de “İmparatorluk” teriminin kullanılmasının mümkün olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu düşüncüyü destekleyenler ve bu düşüncelerinde ısrarlı olanlar, tarihi terminolojide “*imperium*”un sadece Roma’lıya ve batıya -yukarıdaki tanımlara bakılırsa anlaşılacaktır- ait olduğunu gözardı etmiş olmuyorlar mı? Ya da bu yetkinin -*imperium*un- kullanılmasıyla ortaya çıkan İmparatorluk rejiminin hangi şartlar altında ortaya çıktığını anlamak istemiyorlar mı?

Eğer gerçekten imparatorluk, “büyük ve geniş toprakları idare eden ve farklı millet ve ulusları idare eden devlet ya da teşkilat” ise Bizans İmparatorluğu’nun son yüzyıllarında, bir avuç toprağa hükmeden ve İstanbul ve çevresinde kurulmuş olan Latin İmparatorluğu²¹ ve İznik’te kurulmuş olan “İznik İmparatorluğu” neye tekabül etmektedir?²² “Trabzon-Rum İmparatorluğu” küçük bir alana hükmetmemiş midir?²³ Ya da “*imparatorluk*” adını almak için sadece geniş topraklara sahip olmak ve farklı milletleri yönetmek yeterli midir? Yukarıdaki örnekler gözönüne alındığında Osmanlı Devleti’ni bir imparatorluk olarak ifade etmenin doğru olmadığı bir kez daha anlaşılmaktadır.

Yıllardır Osmanlı için İmparatorluk tabiri, “geniş topraklara sahip olan ve farklı milletleri idare eden devlet” anlamıyla kullanılıyor. Ancak, Türkçe sözlüklerde de imparatorluk, Latince ve bu günkü Avrupa dillerinde olduğu gibi “*bir kavmin başka kavimler üzerinde kurduğu siyasî egemenlik* suretiyle meydana gelen toplum şekli” ya da “*bir imparator tarafından yönetilen* devlet veya egemenliği altında çeşitli küçük hükümet ve ayrı ayrı uluslar bulunan büyük devlet”²⁴ olarak ifade ediliyor.

19 Dünya üzerinde gelmiş geçmiş pek çok siyasî teşkilatta idare mekanizmasının başında bulunan kişiler, her biri diğerinden farklı ve biri diğerinin yerine kullanılamayan çeşitli isimler almışlardır. Meselâ: Mısır Firavunu, İran Kısrası, Rus Çarı ve Çarıçesi, Polonya Kralı ve Kraliçesi, Göktürk Hakanı (Kağanı) ve Göktürk Hatunu (Katunu), Bizans İmparatoru ve İmparatoriçesi, İran Şahı vs gibi.

20 Yönetenler gibi teşkilatlar da birbirinden farklıdır ve bir terim diğer bir devlet için kullanılamaz. Rus Çarlığı, Polonya Krallığı, Göktürk Hakanlığı, Bizans İmparatorluğu vs. gibi.

21 Ostrogorsky 1986, 386, 388, 390-396, 402-408, 415, 417.

22 Ostrogorsky 1986, 394 vd.

23 Ostrogorsky 1986, 393.

24 *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, (Pars Tuğlacı, Cem Yayınevi, 1982), “İmparatorluk” ve “imparator” maddeleri. Yazar bu tanımlamaları yaparken bunlara örnek olarak Roma, İngiltere ve Fransa İmparatorluklarını veriyor.

Bunlar ve baştan beri anlatılan tarihî olaylar değerlendirildiğinde, imparatorluk kavramının Osmanlı'ya hem isim, hem de derin anlamı itibarıyla uymadığı açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, Osmanlı idaresinde din hürriyeti uygulanmış ve hiçbir millet bir diğerinden üstün olmamıştır.²⁵ Bu bakımdan Türkçe sözlüklerdeki “bir topluluğun diğerine üstünlüğü” ifadesiyle Osmanlı'yı imparatorluk olarak kabul etmek mümkün değildir. Osmanlı hiçbir zaman bir “imparator” tarafından da idare edilmemiştir.

Osmanlı Devleti, ilk kez Avrupalı tarihçiler tarafından “*İmparatorluk*” olarak nitelendirildi.²⁶ Belki de “*İmparatorluk*” terimi Avrupalı tarihçiler için bildikleri, tanıdıkları Roma ve Bizans'a -ve daha sonra Avrupa'da kurulmuş olan Karolenj İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Büyük Britanya İmparatorluğu²⁷ gibi diğer imparatorluklara- benziyordu. Onlar gibi büyük alanlara sahip, çok uluslu bir devlettir. Yahut da Avrupa, Osmanlı'yı da “sömüren devlet” kategorisinde görmeyi istemişti. Zira Avrupalılar'ın kendilerinin yaptıkları gibi diğer büyük devletlerin de

Gerçekten de özellikle Roma'nın hakimiyet anlayışı “tek bir ırkın (Romalılar) üstünlüğüne” dayanıyordu. Örnekler için bkz., Hatice Palaz Erdemir, “Tarihi Gelişim Sürecinde İnsan Hakları ve Osmanlı Modeli”, *Osmanlı'da İnsan Hakları Sempozyumu Bildirileri*, 44-45, (25-26 Kasım 1999) (Manisa), 44-45.

25 Bkz., Nejat Göyünç, “Türk Toplumunu ve Hoşgörüyü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, Şubat-Temmuz 2000, Yıl 2, sayı 4-5, 165-168, (İstanbul); Benjamin Braude ve Bernard Lewis 2000, 169-216.

26 Findley, kitabının başında Osmanlı ile ilgili terim ve kurumlari elinden geldiğince dikkatli kullanacağını ifade ederek, daha önceki dönemlerde Osmanlı ile ilgili terim ve kurumların karıştırıldığını ifade etmektedir. Özellikle Joseph von Hammer'in Osmanlı kurumlarını geçmişte yaşamış diğer devletlerinkine benzeterek böyle bir karışıklığa sebep olduğunu belirtmektedir. Findley, Osmanlı isimlerinin İngilizce'ye tercüme edilirken, İngilizce'deki karşılıkları ile birlikte, aynen kullanılmasından yanadır. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire (The Sublime Porte, 1789-1922)*, XXVIII, Princeton University Press, 1980 (New Jersey).

27 Roma ve Bizans İmparatorluklarından sonra Avrupa'da kurulmuş olan ve yukarıda adı geçen imparatorluklar da temellerini Roma üzerine kurdular. Bugün “insan hakları” konusunu çağımızda yaşayan ülkeleri medenî kabul edip etmemenin ölçüsü olarak göstermeye çalışan İngiltere, Amerika, Fransa gibi Avrupa ülkeleri aslında bugün hâlâ farklı ırkları kabul etmemişlerdir. İngiltere, esir ticaretini ancak 19. yüzyılda yasaklayabilmiş ve bu döneme kadar, ticaret için deniz aşırı ülkelere giden gemiciler esir ticareti yapmışlardır. Bunun için bkz., Roger Lockyer, *Habsburg and Bourbon Europe 1470-1720*, 31, 48, 68, 479, Yu Luen Offset Printing Factory Ltd., 1974 (Hong Kong); David Thomson, *England in the Nineteenth Century*, 88-9, 158, 224, The Pelican History of England: 8, Penguin Books, 12. baskı, 1950 (1967) (Australia). Halen bu ülkelerde, beyaz ırkın dışındaki insanlar ikinci, üçüncü sınıf insan muamelesi görmektedir. Amerika'da zenciler'in 19. hatta 20. yüzyıl başlarındaki özgürlük mücadeleleri üzerine kitaplar yazılmış, filmler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde böyle bir şeyden bahsetmek mümkün değildir.

idare ettikleri halklarını sömürdüklerini düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Meselâ 17. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmet zamanında İstanbul'a gezmeye gelen Paul Rycaut'un İngiliz imparatoru II. Charles'a sunduğu, Osmanlı'nın askerî disiplini, idaresi ve İslâm dininden bahseden üç ciltlik eseri tam bir batı görüşü ve hatta haçlı zihniyeti ile yazılmıştır. Burada Rycaut, Sultan IV. Mehmet'i Osmanlı'ya bağlı krallıkların ve dominyonlardaki eyaletlerin İmparatoru "Emperour of the Kingdoms and Provinces of his Dominions", Validesultan Kösem Sultan'ı büyük Kraliçe "Old Queen" ve devleti de Osmanlı İmparatorluğu "Ottoman Empire" olarak isimlendirmiştir.²⁸

Avrupalılar bir yandan geçmişte yakın çevrelerinde yaşamış olan devletleri ve milletleri kendi orijinal isimleriyle adlandırmaya özen gösterdikleri halde bunu neden Osmanlı için yapmadıkları konusu düşündürücüdür. Alman tarihinden bahseden İngilizce kitaplarda, "imparatorluk" kelimesinin karşılığı olan Almanca "Reich" kelimesi hiç tercüme edilmeden aynen kullanılmaktadır.²⁹ Eğer her ülke, diğer teşkilatları hep kendi kavramlarıyla karşılıyorsa o zaman meselâ, İngilizlerin Almanların "Third Reich"ı için "Third Empire" (Üçüncü İmparatorluk) demeleri gerekirdi.

Yine Almanlar da Osmanlı Devleti'ni isimlendirirken "*Osmanischen Reich*" ifadesini kullanıyorlar.³⁰ Burada da Almanların "Empire" karşılığı olan "Reich" kelimesini kullanmaları yine doğru değildir ve hemen hemen benzer bir yanlış gündeme getirmektedir. Bu da yine Avrupalıların Osmanlı'yı kendi anlayışlarıyla görmelerinin başka bir ifadesidir.

28 O dönemde İstanbul'a ticaret ve seyahat maksadıyla gelen Sir Paul Rycaut, buradan Osmanlı Devleti'nin devlet mekanizması ve müesseseleri hakkında detaylı bilgiler toplayarak dönmüştür. Bunu, dinî ve millî bir görev olarak gören Rycaut'un, yazdıkları ile İngilizlerin Osmanlı politikası üzerinde etkili olduğu gerçektir ancak, o dönemde Osmanlı'ya ait terimleri yerli yerinde kullanmadığı da bir gerçektir. Bkz., Rycaut 1668. Buna benzer yanlış isimlendirmeler diğer kitaplarda da devam etti: Joseph von Hammer'in *Geschichte des Osmanischen Reiches* adıyla yazdığı tarih kitabında Osmanlı, "İmparatorluk" olarak ifade edildi (Pest 1827-1835). Bunun Fransızca'ya çevirisi de yine aynı yanlış ifadeyle yapıldı ve *Historie de l'Empire Ottoman* olarak yayımlandı (Paris 1835-1843). Bunu Zinkeisen'in *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (Hamburg 1840-1863) ve Iorga'nın *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Gotha 1908-1913) adlı eserleri ve diğerleri takip etti. Bu konudaki bibliyografya için bkz., Davison 1968, 169-175.

29 Bkz. Shirer 1985'te *The Rise and Fall of the Third Reich*'ta [William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (A History of Nazi Germany), (London)] ve Veranov 1998'de *The Third Reich At War* [Michael Veranov (ed.), *The Third Reich at War*, Silverstone (Bristol)] şeklinde kitapların başlığında yer alıyor. Ayrıca diğer kitaplarda yine Alman İmparatorluğu için "Reich" adı kullanılıyor. Örnek için bkz., Ralph Flenley, *Modern German History*, J.M. Dent and Sons Ltd., 1959 (London).

30 Bkz., dipnot 22. örnek için bkz. Friedrich von Rummel, *Die Türkei Auf Dem Weg Nach Europa*, 11, 12, 35 vd. 1952 (München).

Tarihte çeşitli devlet ve milletlerin birbirlerini yanlış isimlendirip değerlendirdikleri görülmüştür. Hatta Neumann'ın da dediği gibi 19. yüzyılda Avrupa, “imparatorluk” kavramını evrenselleştirmeye çalışmış ve karşılaştığı her siyasi teşkilata “imparatorluk” demiştir. Meselâ, Meksika İmparatorluğu, Hindistan İmparatorluğu, Japon ve Çin İmparatorlukları gibi. Bununla da yetinmemiş Babil, Mısır, Hitit ve İnka gibi geçmişte yaşamış devletlere de “imparatorluk” demiştir.³¹ Avrupa'nın bu isimlendirmesi karşısında geçmişte yaşamış olan devletlerin kendilerini savunması gibi bir şey söz konusu olamaz.

Ancak, Avrupa Osmanlı'yı “imparatorluk” olarak yanlış isimlendirmiştir ve bu yanlışın düzeltilmesi gerekmektedir. Kültürü ve anlayışı ile Osmanlı'yı daha iyi tanınması ve araştırması gereken Türk tarihçileri artık kendi tarihlerini kaynağından araştırıp, kendi dilleri ve değerleri ile yazmalıdır. “Osmanlı İmparatorluğu” ifadesi bir ‘galat-ı meşhur’ haline gelmekten kurtarılmalıdır. Osmanlı'yı kendi gözlüğüyle gören Avrupalı'nın Osmanlı'ya ‘imparatorluk’ tabirini yakıştırmak için sebepleri olabilir. Fakat, Osmanlı için Osmanlı'nın kendi ifadesi olan “Osmanlı Devleti”³² tabirinin kullanılması tarih metodolojisi ve tarihî terminoloji açısından daha uygun düşmektedir.

31 Neumann 1999, 275.

32 Göyünç, kuruluşundan 19. yüzyıla kadar, Osmanlı'nın kendisini “devlet-i âliye” (yüce devlet) veya “devlet-i ebed müddet” (ebedi olarak yaşayacak devlet) olarak isimlendirdiğini belirtmektedir. Yani Osmanlı, kendine hep “devlet” demiştir. (Göyünç 1999, 88). Bu konuyu Neumann'ın (1999, 276-280) fikirleri karşılaştırınız.